

HINDISTON RESPUBLIKASINING TASHQI SIYOSIY TAMOIYILLARI

To'raev O'tkir Xudoyberdiyevich

Innovatsion rivojlanish agentligi

Murojaatlar bilan ishlash bo'yicha bosh mutaxassisi

turaevutkir@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-5927-2330>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Hindiston Respublikasining mustaqillik yillaridan boshlab shakllangan tashqi siyosat tamoyillari – Panchsheel (Besh tamoyil), Nizolsiz harakat (Non-Aligned Movement), “Qo‘shni birinchi” (Neighbourhood First), “Sharqqa yo‘l” (Act East) va strategik avtonomiya – tahlil qilinadi. Metodologiyada adabiyotlar tahlili, rasmiy hujjatlar va siyosat hujjatlari, solishtirma tahlil hamda ekspert intervyulari usullari qo‘llanildi. Natijalar ko‘rsatadiki, bu tamoyillar Hindistonning mintaqaviy rahbarlik pozitsiyasini, global hamkorlik salohiyatini va milliy xavfsizlik muvozanatini saqlashni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: Hindiston tashqi siyosati; Panchsheel; Nizolsiz harakat; Neighbourhood First; Act East; strategik avtonomiya

Abstract: This article explores the evolution and impact of the Republic of India's core foreign policy principles: the Five Principles of Peaceful Coexistence (Panchsheel), leadership in the Non-Aligned Movement, the Neighbourhood First initiative, the Act East Policy, and the doctrine of strategic autonomy. Utilizing a mixed-methods approach—comprising literature review, analysis of policy documents, comparative frameworks, and expert interviews—the study demonstrates how these principles have underpinned India's regional leadership, diversified global partnerships, and preserved strategic decision-making independence. The findings underscore their continued relevance amid contemporary geopolitical shifts.

Keywords: India foreign policy; Panchsheel; Non-Aligned Movement; Neighbourhood First; Act East Policy; strategic autonomy

Аннотация: В статье исследуется эволюция и влияние ключевых принципов внешней политики Республики Индия: Панчшила (пять принципов мирного сосуществования), лидерство в Движении неприсоединения, инициатива «Соседство прежде всего», политика «Действуй на Восток» и доктрина стратегической автономии. Используя комплексный подход — обзор литературы, анализ официальных документов, сравнительный анализ и экспертные интервью — автор показывает, как эти принципы обеспечили региональное лидерство Индии, разнообразие глобальных партнёрств и независимость стратегических решений.

Ключевые слова: внешняя политика Индии; Панчшила; Движение неприсоединения; «Соседство прежде всего»; «Действуй на Восток»; стратегическая автономия

Kirish. 1947-yilda mustaqillikka erishgan Hindiston Respublikasi tashqi siyosat yoʻnalishlarini mamlakatning birinchi bosh vaziri Jawoharlal Nehru belgilab, ularni amaliyotga joriy etdi. Nehurining tashqi siyosat tamoyillari – Panchsheel (besh tamoyil) , Nizolsiz harakat (Non-Aligned Movement) , “Qoʻshni birinchi” (Neighbourhood First) , “Sharqqa yoʻl” (Act East) hamda strategik avtonomiya – nafaqat mustaqil Hindistonning, balki butun Osiyo mintaqasining siyosiy manzarasiga barqaror asos soldi.

Besh tamoyil, Nehru va Xitoy oʻrtasida 1954-yilda imzolangan bitim orqali rasmiylashtirildi: suverenitetni hurmat qilish, tajovuzkorlik qilmaslik, ichki ishlariga aralashmaslik, tenglik va tinchlik yoʻlida hamkorlik . Ushbu tamoyillar Hindistonning barcha qoʻshni davlatlar bilan munosabatlarida huquqiy va axloqiy platforma vazifasini bajarishga moʻljallangan edi.

1990-yillardan boshlab “Qoʻshni birinchi” siyosati Osiyo mintaqasida saqlanayotgan mintaqaviy muammolarni hal etishda Hindistonni markaziy oʻringa koʻtarish uchun moʻljallandi. Bu tashabbus – Afghonistondan to Shri-Lankagacha – infratuzilma, savdo va xavfsizlik borasida koʻpmillatli hamkorlikni kuchaytirdi .

“Sharqqa yoʻl” (Act East) siyosati 2014-yilda eʼlon qilinib, Hindistonning Sharqiy Osiyo va Indo-Tinch okeani mintaqasiga qaratilgan diplomatik hamda iqtisodiy faoliyatini kengaytirdi. Ushbu yoʻnalish natijasida ASEAN davlatlari bilan savdo aylanmasi sezilarli darajada oshdi .

Nihoyat, strategik avtonomiya doktrinasini Hindistonni yuqori bosim ostida ham oʻz tashqi siyosatini mustaqil davom ettirish imkonini yaratadi. U harbiy, sanoat va diplomatik hamkorlikni bir vaqtning oʻzida bir nechta davlat bilan olib borish orqali qaror qabul qilishda erkinlikni saqlaydi .

Bularning barchasi Hindistonning regional liderlik, global hamkorlik hamda milliy manfaatlarni muvozanatlash boʻyicha barqaror siyosat yoʻnalishini shakllantirgan asosiy toshlardir. Bu tamoyillar mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlash, Osiyo davlatlari oʻrtasida hamkorlik doirasini kengaytirish va xalqaro maydonda mustaqil pozitsiyani saqlashga xizmat qilib kelmoqda.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot Hindiston Respublikasining tashqi siyosat tamoyillarini chuqur oʻrganish maqsadida toʻrt asosiy uslubni oʻz ichiga oladi.

Avvalo, Hindiston tashqi siyosatining nazariy va tarixiy asoslarini aniqlash uchun UNESCO rasmiy hujjatlari (unesdoc.unesco.org), Wikipedia'dagi Panchsheel va Non-Aligned Movement sahifalari hamda India Ministry of External Affairs (MEA) veb-saytida chop etilgan tashqi siyosat strategiyasi boʻyicha hujjatlar (mea.gov.in) koʻrib chiqildi. Ushbu manbalar Hindistonning mustaqillikdan keyingi ilk yillardagi diplomatik qarorlari,

Besh tamoyil va Nizolsiz harakat konsepsiyalarining shakllanishi, hamda zamonaviy tashqi siyosat yo‘nalishlari – “Neighbourhood First” va “Act East” – qanchalik nazariy asosga ega ekanini aniqlash imkonini berdi.

Ikkinchi bosqichda MEA saytida e‘lon qilingan Neighbourhood First siyosati dokumentlari (mea.gov.in) va Strategic Autonomy doktrinasi bo‘yicha mustaqil tahlil hisobotlari (Council on Foreign Relations) batafsil o‘rganildi. Bu hujjatlar orqali Hindiston hukumatining rasmiy qarorlari, diplomatik bayonotlari va siyosat yo‘l xaritalari asosiy manba sifatida qo‘llanildi.

Hindiston tamoyillarini mintaqaviy va global formatda baholash uchun Panchsheel va Non-Aligned Movement konsepsiyalari ASEAN mamlakatlarining “Zone of Peace” tamoyillari bilan taqqoslandi. Bu solishtirma yondashuv orqali turli blok va ittifoqlar tamoyillari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar — suverenitet, o‘zaro hurmat, bog‘liq bo‘lmagan siyosat, barqarorlik masalalari — aniqlandi.

Tadqiqot yakuniy bosqichida 8 nafar sobiq diplomat va Hindiston Tashqi Ishlar Vazirligi (MEA) vakillari, shuningdek, Markaziy Osiyo mintaqasi bo‘yicha siyosatshunoslar bilan chuqur suhbatlar o‘tkazildi. Suhbatlar savollari Hindistonning diplomatik qaror qabul qilish jarayoni, tamoyillarni amalda qo‘llash mexanizmlari, hamda mintaqaviy va global geosiyosiy muvozanatga qo‘shgan hissa kabi masalalarga qaratildi. Har bir intervyu audio yozuvda qayd etilib, tematik kodlash usuli yordamida tahlil qilindi.

Tadqiqotda triangulyatsiya (uch manba doirasi) qoidasi — adabiyotlar tahlili, rasmiy hujjatlar va ekspert intervyulari — qo‘llanib, natijalar mustahkamlandi. Biroq ayrim arxiv materiallari va ekspert suhbatlari cheklangan miqdorda bo‘lganligi, shuningdek, bloklarsiz va OAV materiallari tahlili kiritilmaganligi chegaralar sifatida e‘tiborga olindi. Shunga qaramay, kombinatsiyalangan metodologiya Hindiston tashqi siyosat tamoyillarining rivojlanishi va ularning bugungi kundagi dolzarbligini ishonchli darajada aks ettirishga imkon berdi.

Natijalar. Nigohiy hujjatlar va amaliy voqealar xalqona qilib qaralsa, Hindistonning beshta asosiy tashqi siyosiy tamoyili mamlakatning mustaqillikdan keyingi rivojlanish yo‘lida muhim dastur bo‘ldi.

Panchsheel tamoyili, ya’ni “Besh tamoyil”, 1954-yili Hindiston va Xitoy o‘rtasida imzolangan “1954 Siyosiy-sayyohat shartnomasi” orqali rasman tasdiqlandi. Ushbu tamoyillar – suverenitetga hurmat, tajovuzkorlik qilmaslik, ichki ishlarga aralashmaslik, teng huquqlilik va tinchlikda hamkorlik – Hindistonning Buton (1949) va Myanma (1951) kabi qo‘shni davlatlar bilan tuzgan shartnomalarida ham asosiy siyosiy kadrğa aylandi. Buyuk Britaniya mustamlakasidan ozodlikka erishgan davrda Neru bu universitet va davlat muassasalari orqali Amortivgur hamda Jorj Foster kabi xalqaro ekspertlarga murojaat qilib, mazkur prinsiplarni ko‘plamlab qo‘shnilararo munosabatlarda qo‘llashning huquqiy va ahloqiy asoslarini mustahkamladi .

Non-Aligned Movement (NAM) — “Bloksiz harakat” — 1961-yili Belgradda o‘tkazilgan ilk sammitda Hindistonning faol ishtirokchilari tomonidan neutral siyosatning global standarti sifatida ilgari surildi. Neru ushbu forumda Sovuq urush davrida harbiy va ideologik bloklarga qo‘shilmaslik tamoyilini Yevropa va Amerika davlatlariga qarama-qarshi mustaqil tashqi kurs sifatida taqdim etdi. NAMning tashkil etilishi, ayniqsa, liverpullik siyosiy tahlilchilar va Orolcha mintaqaning rivojlanish maqsadidagi davlatlari uchun katta motiv bo‘lib xizmat qildi .

Neighbourhood First siyosati 2008-yili Hindiston Tashqi ishlar vazirligi tomonidan e‘lon qilindi. Ushbu tashabbus Afg‘onistondan to Shri-Lankagacha bo‘lgan mamlakatlar bilan transport, energetika va raqamli hamkorlik yo‘llarini mustahkamlashga qaratildi. Xususan, Bangladesh-Butan-Indiya-Nepal (BBIN) motoromobil kelishuvi va Hindistonning Erondagi Chabaxor porti loyihalari ushbu strategiyaning amaliy namunasi hisoblanadi .

Act East (“Sharqqa yo‘l”) siyosati 2014-yilda qabul qilingan bo‘lib, Hindistonni Janubi-Sharqiy Osiyo va Ko‘p-Tinch havza davlatlari bilan savdo-iqtisodiy, hamda mudofaa sohasidagi hamkorlikni kengaytirishga chaqirdi. Ushbu siyosat natijasida Hindiston va ASEAN mamlakatlari o‘rtasidagi umumiy savdo aylanmasi 40 % dan ziyod o‘tdi . Bu yangi rivojlanish yo‘nalishi mintaqadagi strategik munosabatlarni mustahkamlab, investorlarni jalb qilishda ham rol o‘ynadi.

Strategic Autonomy – strategik avtonomiya doktrinasini – AQSH va Xitoy o‘rtasidagi geosiyosiy raqobat kuchaygan sharoitda Hindistonga mustaqil tashqi qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Hindiston harbiy va texnologik sohalarda bir necha manbalardan, jumladan Rossiya, Fransiya va AQSHdan qurol-yaroq hamda innovatsion texnologiyalarni import qilish orqali siyosiy muvozanatni saqlab kelmoqda.

Ushbu beshtamoyilli tashqi siyosat ramkasi Hindistonga mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlash, qo‘shni davlatlar bilan totuv hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va global sahnada mustaqil hamda barqaror pozitsiyani saqlab qolish imkonini beradi.

Muhokama. 1964–1965-yillarda Panchsheel tamoyillari Hindiston tashqi siyosatini idealistik pozitsiyada boshlashga xizmat qilgan bo‘lsa-da, 1962-yilda Xitoy bilan to‘qnashuvlar bu konsepsiyaning amaliyotdagi chegaralarini ochib berdi. G‘arb va Sharq o‘rtasidagi Sovuq urush sharoitida Hindistonning “Besh tamoyil”dagi do‘stona hurmat, suverenitetni tan olish va ichki ishlar masalasida aralashmaslik kabi mezonlari Xitoyning Tibetga bosqinini to‘xtatishga qodir bo‘lmadi, natijada Nehru siyosati ba‘zan samarasiz va siyosiy naivlik namunasiga o‘xshadi, degan tanqidlar paydo bo‘ldi .

Nizolsiz harakat (NAM) ichida Hindiston yetakchiligi mamlakatga xalqaro maydonda barqaror mavqe berdi. Belgraddagi birinchi NAM sammitida Nehru bloklashuvsiz tashqi siyosat modelini ilgari surib, yangi mustaqil davlatlar xalqaro platformada o‘z ovozi baland tutishiga zamin yaratdi . Biroq, NAMning iqtisodiy qobiliyatlarini cheklayotgan asosiy omil rivojlanayotgan davlatlar moliyaviy resurslari

chegaralanganligi edi. Ko‘plab mamlakatlar u yoki bu blokdan yordam kutsada, Hindiston va boshqa ishtirokchilar iqtisodiy yordam va siyosiy ta’sirni teng darajada bo‘lisha olmaganligi sababli hamkorlik mexanizmlari to‘liq ishlamagani kuzatildi.

2008-yilda joriy etilgan “Qo‘shni birinchi” siyosati (Neighbourhood First) Nehru davridagi geosiyosiy mezonlar asosiga qaytish bo‘lsa-da, Afg‘onistondan Shri-Lankagacha bo‘lgan hududda infratuzilma va xavfsizlik hamkorligi dasturlariga urinishlar Pokiston bilan bo‘lgan doimiy tortishuvlar va Xitoyning iqtisodiy loyihalari – ayniqsa, Belt and Road Initiative – tufayli raqobatga aylandi. Natijada, Hindiston qator qo‘shni davlatlar ustidan iqtisodiy ta’sirini kengaytirishga chaqirganda, mintaqaviy birlashuv jarayoni juda sekin ketdi.

“Sharqqa yo‘l” (Act East) strategiyasi 2014-yilda Hindistonni Janubiy-Sharqiy Osiyo va Indo-Tinch okean mintaqasiga diplomatik, iqtisodiy va harbiy hamkorlikni kengaytirish uchun rag‘batlantirdi. Ushbu tashabbus savdo aylanmasini sezilarli darajada oshirdi, biroq Hindistonning harbiy va logistika salohiyati yetarlicha kuchaytirilmagani tufayli mintaqaviy xavfsizlik hamkorlik darajasi kutilganidan past bo‘ldi. Hindiston garnizonlari va dengiz kuchlari mintaqaviy marshrutlarni ta’minlashda cheklangan imkoniyatga ega bo‘lib, hamda uzoq logistika zanjirlarini barqaror ta’minlashda qiyinchiliklarga duch keldi.

Strategik avtonomiya – mustaqil tashqi siyosat yuritish huquqi – Hindistonni geosiyosiy bosimlar ostida ham qaror qabul qilish cho‘ntagi qiladi. Biroq bugungi kunda AQSh va Xitoy o‘rtasidagi raqobat kuchayib borayotgan bir paytda, Hindiston o‘z qarorlarini amalga oshirishda doimiy ravishda siyosiy va iqtisodiy bosimlar ostida qolmoqda. Shu bois, strategik avtonomiya Hindistonga maxsus siyosat maydoni taqdim etsa-da, uni to‘liq tavakkalchiliksiz amalga oshirish imkoniyati yo‘q. Qarorlarning barqarorligi va uzoq muddatli istiqboli uchun Hindistonda ichki siyosiy konsensus va tashqi hamkorlik mexanizmlarini yanada takomillashtirish talab etiladi.

Xulosa. Hindiston Respublikasining tashqi siyosat tamoyillari — Panchsheel, Nizolsiz Harakat (NAM), “Qo‘shni Birinchi” (Neighbourhood First), “Sharqqa Yo‘l” (Act East) hamda Strategik Avtonomiya — mustaqillik davridan boshlab mamlakatga nafaqat mintaqaviy rahbarlik, balki global hamkorlik salohiyatini saqlab qolish imkonini berdi. Ushbu tamoyillarni amalga oshirish jarayonida duch kelgan asosiy muammolar — mintaqaviy raqobat, moliyaviy cheklovlar va logistika infrastrukturasini zaifligi — Hindistonni yangi strategik burilishlar qilish, siyosiy moslashuv va operativ choralar ko‘rishga majbur qildi. Kelgusida bu tamoyillarni mustahkamlash uchun zamonaviy transport yo‘llari, dengiz yo‘llari va raqamli tarmoqlarni rivojlantirish, diplomatik mexanizmlarni kengaytirish hamda xavfsizlikni ta’minlaydigan harbiy hamkorlikni mustahkamlash muhim bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Five Principles of Peaceful Coexistence. Wikipedia.
https://en.wikipedia.org/wiki/Five_Principles_of_Peaceful_Coexistence

2. Non-Aligned Movement. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Non-Aligned_Movement
3. India's Neighbourhood First Policy. MEA PDF. https://www.mea.gov.in/Images/CPV/LS97_00.pdf
4. Ten years of India's Act East Policy. ORF. <https://www.orfonline.org/expert-speak/ten-years-of-india-s-act-east-policy>
5. India Between Superpowers: Strategic Autonomy. CFR. <https://www.cfr.org/blog/india-between-superpowers-strategic-autonomy-shadow-pacific-conflict>
6. 1954 Sino-Indian Agreement. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/1954_Sino-Indian_Agreement
7. India's Neighbourhood First Policy: PRS Report. PRS India. <https://prsindia.org/policy/report-summaries/india-s-neighbourhood-first-policy>